

EURÁZSIA A TÖBBPÓLUSÚ VILÁGBAN

K O S Z T U R A N D R Á S

A világrendszerelváltás folyamata során a világgazdaság és a világpolitika súlypontja – a hagyományos, Európa-központú térképeken szemlélve – keletebbre mozdul el. Ez felértékeli az eurázsiai kontinentális térség jelentőségét is, amely periférikus övezetből ismét a régi és az új centrum közötti összekötő híddá és kulcsterületté válhat. Nem véletlen, hogy Eurázsia fogalma az elmúlt évtizedben fénykorát éli, nagyszabású politikai kezdeményezések születnek az égisze alatt. Akármit is értsünk e név alatt, tény, hogy az Európa és Ázsia alkotta kontinens az elmúlt évezredekhez hasonlóan továbbra is meghatározó tényező marad az emberiség politikai, gazdasági és kulturális életében – a nagy földrajzi felfedezések előtti időszakhoz hasonlóan azonban Európa és Ázsia közül ismét utóbbi lesz majd a jelentősebb.¹

KIS- ÉS NAGY-EURÁZSIA

Euráziának egy szűkebb és egy tágabb értelmezése is ismertté vált az elmúlt száz évben. A tágabb értelmezés az, amivel a földrajzkönyvekben is találkozhatunk, és amely szerint Eurázsia = Európa + Ázsia, azaz egyszerűen a két hagyományos kontinens egyként való feltüntetése. A másik, szűkebb értelmezés Euráziát az egykori cári Orosz Birodalom és a Szovjetunió területével azonosítja, a földrajzin túl kulturális-civilizációs, illetve politikai tartalommal is megtöltve a fogalmat. Előbbi értelmezés a német földrajztudomány berkein belül született meg a 19. század folyamán, jórészt abból a felismerésből kiindulva, hogy Európa földrajzi értelemben nem választható el élesen Ázsiától. Utóbbi értelmezés a 19. századi orosz különutasságról szóló elméletekre támaszkodva az I. világháború utáni orosz (ellenforradalmár, konzervatív) emigráció eurázsiai iskolájában vált kiforrottá.²

A Szovjetunió felbomlása óta a szűkebb értelemben vett Euráziát sem tekinthetjük egyetlen egységes geopolitikai szereplőnek, a tágabban vett Eurázsia pedig sosem volt az. Eurázsia – Afrika északi, északkeleti részétől nehezen elválaszthatóan – geopolitikailag nem önálló aktorként, hanem önálló játéktérként értelmezhető, amely a történelem jelentős részében a benne élők számára tulajdonképpen magát a világot jelentette. Ezt a nagy földrajzi felfedezések és az európai gyarmatosítások változtatták meg, amelyek létrehozták a globális politikai játéktérrel, annak központjává pedig hosszú időre a régi, eurázsiai (afro-eurázsiai?) világ perifériájának számító atlanti partvidéket tették, hogy

1 Vö. Kosztur András: A Nyugat alkonya és az eurázsiai forradalom. *Kommentár*, 2023/3.

2 Lásd bővebben: Kosztur András: Sem nem fehér, sem nem vörös. Az orosz emigráció Eurázsia-mozgalma az 1920-as években. *Kommentár*, 2016/5.

aztán ez a centrum szerep fokozatosan az Atlanti-óceán túlpartjára kerüljön át, a globális fizikai kapcsolattartás közegévé pedig a világoceán lépett elő. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne léteznének tervek Eurázsia belülről kiinduló, kontinentális, szárazföldi jellegű összekapcsolására.

Magához az Eurázsia-fogalomhoz nemzetközi politikai projekteket elsősorban Oroszország kapcsolt az elmúlt években. Igaz, egy eurázsiai államszövetség létrehozását még 1994-ben Nurszultan Nazarbajev kazah elnök vetette fel elsőként a posztszovjet állami vezetők közül, sőt kétezerben létre is jött az Eurázsiai Gazdasági Közösség.³ Végül ez 2015-ben alakult át Eurázsiai Gazdasági Unióvá, amelynek Oroszországon kívül négy másik volt szovjet tagállam, Belarusz, Kazahsztán, Kirgizisztán és Örményország a tagja. Ez az integrációs projekt elsősorban az egykori Szovjetunió függetlenné vált tagköztársaságait célozza, tehát Eurázsia szűkebb értelmezéséhez köthető, azonban a 2010-es években Oroszország meghirdette a Nagy-Eurázsia projektjét is, amely az orosz vezetésű posztszovjet integrációs projektet a tágabban vett Eurázsia más integrációs projektjeivel és jelentősebb gazdaságaival kapcsolná össze. A gyakorlatban utóbbi célhoz nem Oroszország, hanem Kína került közelebb, amely az Övezet és Út kezdeményezés (Belt and Road Initiative, BRI) révén, kétoldalú együttműködésekön keresztül kapcsolta össze (nemcsak) az eurázsiai államokat. De a Sanghaji Együttműködés Szervezetének (Shanghai Cooperation Organisation, SCO) keretein belül megvalósuló multilaterális együttműködés is egyre csak bővült az elmúlt években, így már tagjai között tudhatja Kínán kívül többek között Indiát, Iránt, Oroszországot és Pakisztánt, párbeszédpartnerei között pedig Törökországot és Szaúd-Arábiát.

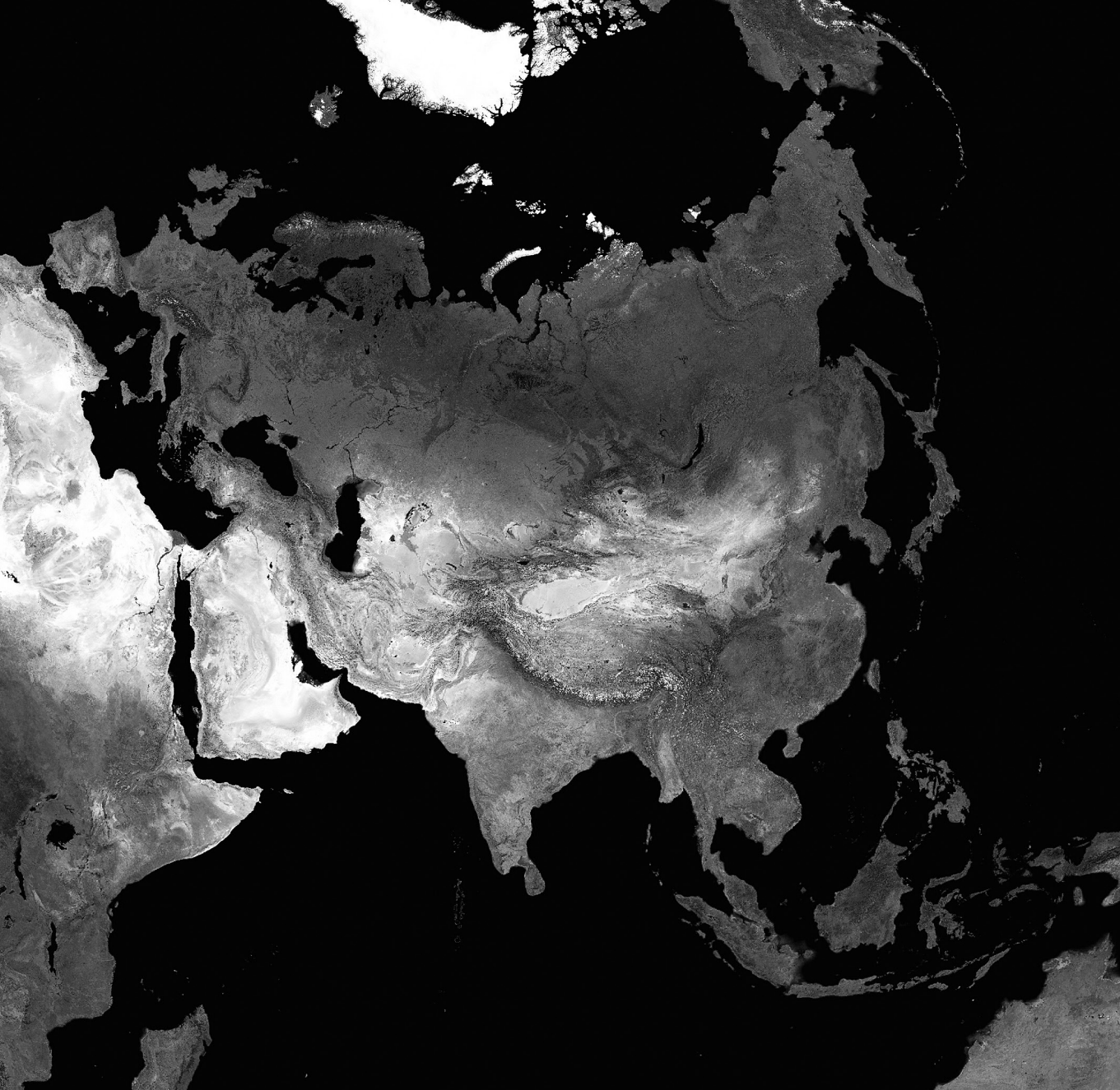
Az elmúlt években az orosz és kínai integrációs projektek összehangolásával kapcsolatban több szándéknyilatkozat is született, legalább egyvalami azonban mindenképpen hiányzik ahhoz, hogy ezen tervek kapcsán – akár formálisan, akár a gyakorlatban – Nagy-Euráziáról beszélhessünk. Ez pedig az eurázsiai kontinens nyugati félszigetének, Európának a részvétele a tágabb kontinentális integrációban, amelyhez az elmúlt évtizedben nemhogy közelebb kerültünk volna, de egyenesen eltávolodtunk tőle.

EURÁZSIA ÉS A NYUGAT

A Nyugat és Eurázsia viszonyának kérdését két különálló részre bonthatjuk, hiszen a Nyugat egy része Eurázián belül található, másik – jelenleg meghatározóbb része – viszont egyértelműen kívül esik annak határain. Az Egyesült Államok viszonya Euráziához jelenleg döntő Európának az Eurázsia többi részéhez való kapcsolatát illetően is, így érdekesebb az amerikai–eurázsiai viszonyrendszerrel kezdeni a probléma vizsgálatát.

Az Egyesült Államok és az eurázsiai kontinens egymáshoz való viszonyát geopolitikai szempontból elsősorban a tenger/óceán és a szárazföld viszonya határozza meg: a tengeri hatalom, jelen esetben az USA, elsődleges félelme egy olyan kontinentális hegemonia létrejötte, amely egyszerre rendelkezik egy szárazföldi és egy tengeri hatalom tulajdonságaival. Tehát olyasminek a létrejötte, ami kiterjedt kontinentális háttérrel rendelkező országoktól szűkebb és kívülről nehezen kontrollálható kijárással rendelkezik a világoceánra is. Ez a félelem nem globális, hanem még csupán európai viszonylatban, Anglia és a kontinentális Európa évszázados szembenállását is meghatározta, amely során az angolok először öntudatlanul, majd egyre inkább tudatosan az európai hatalmi egyensúly fenntartására törekedtek (napóleoni háborúk, két világháború). A gyakorlatban ez annak megakadályozását jelentette, hogy Európában egyetlen hatalom alakítson ki tartós hegemoniát. Az újkor kezdetén ez a hatalom potenciálisan Spanyolország, a harmincéves háborútól a napóleoni háborúkig Franciaország, majd – egy rövid és eltúlzott orosz „fenyegetettség” után – az egyesített Németország volt. Utóbbival már a Nagy-Britannia örökébe lépő, a világ vezető tengeri hatalmává és az

³ Nurszultan NAZARBAJEV: Eurázsia: integráció és dezintegráció = Uő: A XXI. század küszöbén. ford. BENKŐ Mihály, Gondolat, Bp. 1997. 123–141.

A Föld közepe –
Eurázsia földrajzi kiterjedése
(*Wikimedia Commons*)

I. világháborúban az európai hatalmak versengésében a mérleg nyelvécé váló Amerikai Egyesült Államok és egy új, potenciális hegemón, a Szovjetunió közös erőfeszítéseire volt szükség.

Ezzel a tengeri és szárazföldi hatalmak szembenállása globális méreteket öltött. 1945 után a kontinentális blokk létrejött, amelynek megakadályozására a regnáló tengeri hatalom – a 20. század elején tehát még az angolok, a század közepére már az amerikaiak – erőfeszítései irányultak, megvalósulni látszott, méghozzá nem európai, hanem eurázsiai méretekben. Európa keleti felének szovjetizálásával és a kínai polgárháborúban aratott kommunista győzelemmel, bár némiképp csonkán és erős moszkvai túlsúllyal, de kialakult a Berlin–Moszkva–Peking-tengely, az angolszász tengeri hatalom legvadabb rémálma. Így az amerikaiak arra törekedtek, hogy ezt az újdonsült kontinentális blokkot a lehető legjobban elvágják a meleg tengeri kijáratoktól: ennek érdekében jött létre az euroatlanti térségben az Északatlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organisation, NATO), a Közel-Keleten a Közel-keleti Szerződés Szervezete (Middle East Treaty Organization, METO, 1959-től Központi Szerződés Szervezete, Central Treaty Organization, CENTO), a Csendes-óceán térségében pedig a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete (Southeast Asia Treaty Organization, SEATO). A Szovjetunió tengerektől való elszigetelésének két kulcsországa volt: Irán és Kína. Irán nemcsak közvetlen déli tengeri kijáratot jelentett és jelent

mind a mai napig Moszkva számára (gondoljunk csak napjaink Észak–Dél folyosójára), de területi kiterjedése révén jelentős plusz mélységet adott a szovjet kontinentális hátországnak. Kína pedig potenciálisan rendelkezett egy tengeri hatalom lehetőségeivel is kiterjedt partvonal és kikötői révén, nem véletlenül volt fontos az Egyesült Államok számára, hogy megvesse a lábát a régióban (ez a folyamat az 1898-as spanyol–amerikai háborúval és a Fülöp-szigetek megszállásával kezdődött, az amerikaiak részt vettek Japán „felnyitásában” és Kína félgymarmattá tételében), a megszállt Japánon át Dél-Koreán és Dél-Vietnámon keresztül a Tajvanra kiszorított Kínai Köztársaság támogatásáig. Az iráni kérdés megoldását a hidegháború éveiben az akkoriban talán még napjainknál is agresszívabb amerikai és brit titkosszolgálatok támogatásával végrehajtott 1953-as puccs jelentette, amikor is eltávolították a hatalomból a brit olajvállalatok helyi érdekeltségét államosító Mohamed Moszadeket. Irán kisodródását az angolszász érdekszférából így megakadályozták, legalábbis az 1979-es iszlám forradalomig. Kína viszont önmaga távolodott el a Szovjetuniótól a Sztálin halála után kibontakozott ideológiai viták és a nemzetközi kommunista mozgalomban játszott vezető szerep körüli versengés miatt. Mivel ez a folyamat már az '50-es évek végén megindult, a METO/CENTO és a SEATO sose vált olyan jelentőségű szervezetté, mint a NATO, aztán az amerikai–kínai összebékülés után, a '70-es években, meg is szűntek.

A tengeri hatalom pozíciója alapvetően hegemonellenes pozíció – részben ebből is fakad, hogy az Egyesült Államok nem igazán tudott mit kezdeni saját, a Szovjetunió szétesésével kezébe hullott hegemoniájával, és lépéseivel hozzájárult ahhoz, hogy a kontinentális hegemon – jelen esetben ellenhegemon – veszélye újra kialakuljon, még hozzá az Egyesült Államok számára geostratégiai szempontból legkedvezőtlenebb formában. Ha a 20. században a nyugat-európai technológiai fejlettség és orosz nyersanyag összekapcsolódása volt a kontinentális hegemonia elképzelhető maximumának

képlete, ma az orosz nyersanyagbázis a nyugat-európainál nem kevésbé fejlett kínai gazdasággal fonódik össze egyre jobban (tegyük hozzá, a közhiedelmekkel ellentétben nincs szó Oroszország Kínától való függő viszonyáról, és alapvetően mindkét fél megpróbálja elkerülni azt, hogy egyoldalú függőségbe kerüljön), Moszkva és Peking pedig maga mellett tudhatja Teheránt is. Ez egyébként felértékeli India szerepét, amely a hidegháborúban játszott semleges szerepéből kizökkentve könnyen választás elé kényszerülhet, ha a szakítás a nyugati–orosz viszony után a nyugati–kínai kapcsolatokban is bekövetkezne. Nem véletlen, hogy a formálódó, laza, amerikai vezetésű tengeri szövetség terveibe Washington igyekszik bevonni a dél-ázsiai országot is, gondoljunk csak a QUAD nevű, az Egyesült Államokon kívül Ausztráliát, Indiát és Japánt magában foglaló együttműködésre, vagy az I2U2 formátumra, amelyben az USA és India Izraellel és az Egyesült Arab Emírségekkel együtt vesz részt. A QUAD-ot és az I2U2-t a térképre rajzolva ugyanazt a kontinentális bekerítő hadműveletet vélhetjük felfedezni, amelyet az '50-es évek közepének hidegháborús világtérképén is láthattunk.

Napjaink helyzetét bonyolítja, hogy Peking és Washington épp annyira konkurens, mint amennyire össze vannak fonódva egymással, kettejük hidegháborúja tehát, ha egyáltalán beszélhetünk róla, korántsem olyan intenzív, mint amilyen Moszkva és Washington szembenállása volt hetven évvel ezelőtt vagy akár napjainkban. Persze, ez az összefonódás Európa és Oroszország viszonyára is sok szempontból igaz volt, mégis megtörtént a szakítás, ott azonban az Európa feletti amerikai befolyás volt a döntő tényező, ami nélkül vélhetően másképp alakultak volna az események (gondoljunk csak bele: Európa nyugati felén az amerikai *de facto* megszállás immár nyolcvan éve tart). Éppen ezért a mai hidegháború ellentétesen felemás, mint a korábbi: Washington és Moszkva ugyanúgy szemben állnak egymással, míg Kína bent is és kint is van a konfliktusban, csak hogy ezúttal Kína nem az amerikaiak, hanem az oroszok felé húz, és ami még ennél is fontosabb: ezúttal Peking és nem Moszkva az igazi kihívó.

kontinentális és tengeri hatalmak állnak szemben egymással

KONTINENTÁLIS ERŐVISZONYOK

Eurázsia nemcsak külön világ volt a 15–16. század fordulójáig, de bizonyos szempontból maga is külön világokból állt: olyan civilizációkból, amelyek maguk is csak szórványosan érintkeztek, és keveset tudtak egymásról. A belső kapcsolatoknak három történelmileg tartósabb kivétele létezett, aztán a nagy földrajzi felfedezésekkel párhuzamosan mindhárom kivétel megszűnt vagy elvesztette jelentőségét. Az egyik a kontinens belseje felől érkező különféle népek folyamatos áramlása Eurázsia városias civilizációk által borított tengerpartjai felé, amelyeket a geopolitikai gondolkodás egyik atyjának tekinthető Halford J. Mackinder a múlt század elején a világtörténelem egyik legmeghatározóbb mozgatóerejének tekintett.⁴ A másik kivételt a szintén a kontinens belső területein, illetve részben partmenti vizein zajló kereskedelem jelentette, amelynek kiterjedtségéről elsősorban a legmeglepőbb helyeken felbukkanó érmék és használati tárgyak árulkodnak szinte az ismert történelem minden korszakából. A harmadik kivételt a Földközi-tenger medencéjének keleti partvidéke jelenti, ahol a különféle civilizációk találkozási és birodalmak váltakozása az elmúlt évszázadok globális politikájának intenzitására emlékeztethet, csak évezredekkel régebb óta.

Bár a 8. században az arabok Poitiers-nél Martell Károly frank csapataival, Közép-Ázsiában pedig a Tang-császárok seregeivel ütköztek meg, a 13. században a mongolok birodalma a Csendes-óceántól Közép-Európáig terjedt, egész Eurázsia sokáig nem alkotott egységes hatalmi játéktérrel, a kontinens ilyen értelmű politikai összekapcsolása így szintén az európai felfedezések és gyarmatosítások eredménye volt. Az egységessé váló eurázsiai politikai térben így jó

A globális Dél integrációs fórumainak jelképei: ASEAN, BRICS+, Eurázsiai Gazdasági Unió, Sanghaji Együttműködés Szervezete

⁴ Halford J. MACKINDER: The Geographical Pivot of History. *Geographical Journal*, 1904/április

SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTIGA A'ZO DAVLATLAR RAHBARLARI KENGASHI YIG'ILISHI 2022-yil 15-16 sentabr, Samarqand

ЗАСЕДАНИЕ СОВЕТА ГЛАВ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА 15-16 сентября 2022 года, Самарканд

Világrendszerváltók I. –

A Sanghaji Együttműködés Szervezetének 2022-ben Szamarkandban rendezett 22. találkozója, balról jobbra: Narendra Modi indiai kormányfő, Kassim-Zsomart Tokajev kazah elnök, Szadir Zsaparov kirgiz elnök, Hszi Csin-ping kínai elnök, Savkat Mirzijojev üzbég elnök, Vlagyimir Putyin orosz államfő, Emomali Rahmon tádzsik elnök és Shehbaz Sharif, Pakisztán miniszterelnöke
(Wikimedia Commons)

ideig az európai hatalmak voltak a dominánsak, olyannyira, hogy idővel azok egymás elleni küzdelme határozta meg a többi eurázsiai hatalom sorsát is, ahogyan az történt például Indiával a hétéves háború során. A hagyományos hatalmak közül a Bizánc örökébe lépő Oszmán Birodalom, a folyamatosan újjáalakuló Perzsia és a sokáig elzárkózni igyekvő Kína is félgymarmattá vált, India a muszlim uralom után brit fennhatóság alá került, és a kontinens nem nyugat-európai hatalmai közül egyedül Oroszország és Japán tudott valódi tényezővé válni a 20. század elejére.

A fordulatot a kontinens belső viszonyait illetően is 1945 jelentette, ami az európai hatalmi túlsúly vége is volt egyben, és amelyet követően az eurázsiai kontinens keleti felének legtöbb állama visszanyerte függetlenségét. A Szovjetunió és Kína, valamint India és Kína konfrontálódása az 1950-es és '60-as évek fordulóján már a sajátosan eurázsiai hatalmi politika kibontakozását jelezte, ahogyan később Vietnám és Kína eltávolodása vagy az iraki–iráni háború is, még akkor is, ha ezeknek a konfliktusoknak megvolt a maguk hidegháborús vonatkozása. Bár a hidegháború vége az Egyesült Államokhoz való igazodást

上海合作组织成员国元首理事会会议

(2022年9月15-16日, 撒马尔罕)

MEETING OF THE COUNCIL OF HEADS
OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION MEMBER STATES
15-16 September 2022, Samarkand

tízte napirendre Eurázsia szinte teljes területén, elsősorban a világgazdasághoz való integrációt illetően, Irak és Jugoszlávia példája pedig megmutatta, mi lesz az ellenszegülők sorsa. Az ezredforduló környékén, illetve azt követően egyre tisztábban kirajzolódott az eurázsiai hatalmak egymás közötti viszonyrendszere (fontos hangsúlyozni, hogy ez természetesen a mai, globalizált világban nem választható el Eurázsia más térségbeli hatalmakkal való viszonyától). Zbigniew Brzezinski a hidegháború után némiképp nagyvonalúan négy részre osztotta az „eurázsiai sakktablát”, egy nyugati, egy déli, egy keleti és egy középső részre, amelyek Európának, a Közel-Keletnek és Indiának, a Távol-Keletnek, valamint a posztszovjet térségnek feleltethetőek meg, ezek legjelentősebb aktív hatalmaiként pedig Franciaországot, Németországot, Indiát, Kínát és Oroszországot nevezte meg.⁵ Közel három évtized elteltével azt láthatjuk, hogy Oroszország, Kína és India valóban a kontinens három legmeghatározóbb politikai

⁵ Zbigniew BRZEZINSKI: *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York, Basic Books, 2016. 41.

Világrendszerváltók II. –

A bővülésről határozó BRICS-országok képviselői a 2023-as Johannesburgban rendezett XV. csúcson, balról jobbra:

Lula da Silva brazil elnök,
Hszi Csin-ping kínai elnök,
Cyril Ramaphosa dél-afrikai elnök,
Narendra Modi indiai kormányfő
és Oroszország képviselőjében
Szergej Lavrov külügyminiszter
(Wikimedia Commons)

szereplője maradt, amelyek globális ambíciókkal is rendelkeznek, ezzel szemben a nagy kontinens nyugati felén fekvő francia–német tandem folyamatosan vesztett önálló cselekvőkészségéből, sőt az iraki háborúval szembeni nyílt kritikától az ukrajnai háború során eljutottak saját érdekeik nyílt ignorálásáig.

A hidegháború jelentős részében a szovjet–kínai viszony hideg, sőt olykor kimondottan ellenséges volt, azt követően pedig pragmatikusan semleges maradt sokáig. Kína növekvő súlyát Moszkva számára a hidegháborúban semleges, de a Szovjetunióval barátságosabb viszonyt ápoló India segítette ellensúlyozni, 1991 után azonban az orosz–indiai kapcsolatok intenzitása is csökkent egy darabig. Az oroszok évtizedeken keresztül abban látták saját pozícióik megerősítésének zálogát, ha szorosabbra fűzik kapcsolataikat Európával. Már a Mihail Gorbacsov által meghirdetett „közös európai ház” koncepciója is erről szólt, ahogyan Vlagyimir Putyin Lisszabontól Vlagyivosztokig tartó Nagy-Európa terve is, amelyet még a 2010-es évek elején is mint az európai és szűkebb értelemben vett eurázsiai integrációk összekapcsolásának tervét propagált.⁶ Az ukrajnai Euromajdan azonban keresztülhúzta ezeket a terveket – ennek kapcsán ismét Brzezinski juthat eszünkbe, aki szerint Ukrajna nélkül Oroszország megszűnik eurázsiai birodalom lenni, és aki francia–német–lengyel–ukrán tengelyt vizionált Európában. Ennek nyomán Oroszország a már említett Nagy-Eurázsia koncepció felé fordult, azzal párhuzamosan a hidegháború utáni pragmatikus orosz–kínai kapcsolatot igyekezve szövetségi viszonyra alakítani. (A jövőben persze felmerülhet és elméletileg már fel is merült annak lehetősége, hogy az Egyesült Államok Oroszországgal kiegyezve próbálhatja megbontani ezt a szövetséget, tulajdonképpen a ’70-es évekbeli amerikai–kínai közeledés fordítottját hajtva végre; jelenleg azonban az amerikai lépések többsége erősíti s nem gyengíti Peking és Moszkva kapcsolatát.) Az orosz–kínai partnerség

⁶ Mihail GORBACSOV. *Átalakítás és új gondolkodás* [1987] ford. S. Nyíró József, Kossuth–Pallas, Bp. 1987. 183–201. és Владимир Путин: *Новый интеграционный проект для Евразии. будущее, которое рождается сегодня. Евразийская интеграция: экономика, право, политика*, 2011/10.

a jövőben kellemetlen helyzetbe hozhatja Indiát, amely jó viszonyt ápol Oroszországgal, jelenleg pedig Kínával való viszonya is hűvös, de rendezett, utóbbi hegemoniája viszont a kelet-ázsiai régióban vagy főképp az egész eurázsiai kontinensen egyértelműen elfogadhatatlan lenne Újdelhi számára. Maga Kína elsősorban gazdasági súlyának növekedését kihasználva igyekszik erősíteni pozícióját, és abban lenne érdekelt, ha a Nyugat-Európa és közte fekvő terület kereskedelmi útvonalként felhasználhatná, az euroatlanti globalizációt egy eurázsiai centrumúval váltva fel.

Az orosz–kínai–indiai viszonyt tehát jelenleg törékeny egyensúly jellemzi (a Sanghaji Együttműködés Szervezete ennek az egyensúlynak a szimbóluma), amelyet jórészt meghatároz, hogy az Egyesült Államok globális hegemoniájának fenntartásában egyikük sem érdekelt, s mindhárom önálló hatalmi centrumként tekint saját magára. Ha az amerikai befolyás jelentős mértékben visszaszorulna Euráziában, amire jelenleg megvan az esély, a három ország közötti viszony határozná meg a kontinens jövőjét. Bár teljes egészében nem zárható ki, azonban nagyon nehezen elképzelhető, hogy Európa akár az Egyesült Államok-ról való leszakadása esetén is képes lenne negyedik hatalmi centrumként részt venni a kontinens sorsának alakításában az amerikai hegemonia utáni időszakban. Valószínűbb, hogy Európa a nagyhatalmi küzdelmek tárgyává válik, és legtöbb állama a 20. század első évtizedeinek ázsiai fegyarmataihoz hasonló helyzetbe kerül. Sőt, mivel az amerikai–európai viszony sok tekintetben szintén hasonló jellegű már, ez a folyamat egyes országok számára lehetőséget jelenthet akár a függetlenedésre is, mások számára viszont egyszerűen a domináns hatalmak közötti váltást jelenti majd.

Az eurázsiai kontinentális viszonyok szempontjából fontos lehet még a közel-keleti hatalmak (elsősorban Irán, Szaúd-Arábia és Törökország, kisebb részben az Egyesült Arab Emírségek, Izrael és Egyiptom) rivalizálásának és együttműködési hálóinak dinamikája, ez azonban, az indiai–pakisztáni konfliktussal és a délkelet-ázsiai vagy közép-ázsiai hatalmi viszonyokkal együtt, vélhetően sok tekintetben alárendelődik a legnagyobb hatalmak közötti kapcsolatok logikájának (például a kínai–indiai viszony megromlása a kínai–pakisztáni szövetséggel számolva, újra kiélezheti az indiai–pakisztáni konfliktust). Az eurázsiai hatalmak „második vonalából” (az említett közel-keleti államok és Pakisztán mellett Indonézia, Vietnám, Kazahsztán és mások) azonban már a közeljövőben egyre több regionális középhatalmi aspiráns lehet, akik maguk is szót kérnek a kontinentális, sőt globális kérdésekben. A közel-keleti államok és Indonézia már jelenleg is ezen az úton haladnak.

egyre bővülnek
a globális Dél fórumai

EURÁZSIA ÉS A GLOBÁLIS DÉL

A globális Dél és Eurázsia viszonya esetén is elmondható ugyanaz, mint ami a Nyugat és Eurázsia kapcsolatáról: a déli államok jelentős része maga is Euráziában található, így a globális Dél egyszerre kint és bent is van, és ez annyival is inkább igaz rá, hogy a déli országok többsége nem áll hidegháborúban a kontinens meghatározó államaival. A mai globális Dél jelentős része hosszú időn keresztül a nyugati államoktól függő terület, sőt a legtöbb esetben azok gyarmata volt, és ez a helyzet Afrika és Ázsia esetében csak a hidegháború éveiben, az európai gyarmatbirodalmak felbomlásával kezdett megváltozni. A hidegháborúban a tágabb értelemben vett Nyugat államai a zömében eurázsiai kontinentális, azonban erősen megosztott szocialista táborral álltak szemben, az ún. harmadik világ pedig, ami jórészt megfeleltethető annak, amit ma globális Délnek nevezünk, ezen szembenállás terepe volt. Maga a küzdelem elősegítette, hogy az utóbbi csoporthoz tartozó országok megszabaduljanak a nyugati fennhatóságtól, és mivel Moszkva a déli országokban nem tudott olyan ellenőrzést fenntartani, mint Európa keleti felében, a hidegháború végső soron a globális Dél lassú önállósodását segítette elő. Ennek az önállósodásnak az egyik kifejeződése volt az 1955-ben létrejött el nem kötelezett

országok mozgalmá: a „harmadik világ” államainak jelentős része még akkor is igyekezett a hidegháborún kívül állóként feltüntetni magát, ha a gyakorlatban csak a két szemben álló szuperhatalom közül csak az egyiknek a barátságát élvezte. Többen azonban igyekeztek valóban önálló és többé-kevésbé semleges politikát folytatni; ezen országok száma mára jelentősen megnövekedett, ahogy mozgásterük is.

A globális Dél államainak vezető szerepére elsősorban eurázsiai államok pályáznak. Oroszország ezen országok radikális hangja, amely az elmúlt két és fél évben a Szovjetunió idejének antiimperialista és gyarmatosításellenes retorikáját elevenítette fel, és elsősorban a saját magához hasonlóan szankciókkal sújtott államokat igyekszik laza hálózatba szervezni és felkarolni. Kína ebben a képletben a mérsékeltebb hang, melynek súlya ugyan már fenyegetően tornyosul a már nem ténylegesen hegemón, de még világelső Egyesült Államok előtt, azonban Peking kerüli annak deklarálását, hogy politikájával ténylegesen kihívást intézne az USA-val szemben. Ha a globális Dél kint is és bent is van Euráziában, akkor Kína a globális Délen belül és kívül is értelmezhető, és politikájával egyensúlyozik az oroszok által fémjelzett „radikálisok” és a semleges többséget alkotók csoportja között – olykor mindkettő csoport első számú hatalmaként próbálva fellépni. India ezzel szemben nyíltan a semlegesek hangjaként kíván fellépni és az el nem kötelezettek mozgalmában gyakor (és most is) betöltött szerepének és lassan nyolcvan éve folytatott következetes külpolitikájának tekintélyét felhasználva a globális Dél szószólójává válni.

» a globális Délhez elsősorban eurázsiai államok tartoznak

Kína és Oroszország mellett Afrika számos középhatalom (Egyesült Arab Emírségek, Törökország) érdeklődését is felkeltette, akik befektetőkként, külkereskedelmi partnerekként vagy politikai szövetségesként egyre nagyobb szerepet vállalnak. Természetesen ezen államokkal szemben is rendre felme-

rül, hogy valójában csupán a nyugati gyarmatosítók helyébe kívánnak lépni. Ezek a hatalmak természetesen, akár más eszközökkel, akár a nyugatiakhoz hasonlókkal, érvényesíteni próbálják külpolitikai és gazdasági érdekeiket, ugyanakkor egy lényeges különbség mindenképpen várható: jó eséllyel a globális Dél vezető szerepére pályázó eurázsiai hatalmak egyike sem fogja saját politikai berendezkedését ráerőltetni ezekre az államokra. Más különbségek pedig, amelyek a jelenlegi helyzetet a hidegháborús időszakról is jelentősen megkülönböztetik, eleve nagyobb mozgásteret biztosíthatnak a kisebb hatalmak számára.

A TÖBBPÓLUSÚ VILÁG SZERKEZETE

A következő években várható változásokról, valamint az amerikai politika előtt álló kihívásokról korábbi írásaiban részletesebben volt szó, így itt – már csak terjedelmi okokból is – néhány, elsősorban Euráziát érintő alapállítást fogalmaznék meg.⁷

1. A világban ismét hidegháborús konfliktus zajlik, amelynek lehangosulóbb szembenállása ismét Washington és Moszkva között bontakozott ki, azonban először is, ez a konfliktus az előzőtől eltérően aszimmetrikus, hiszen az USA vezette, egyre zártabbá váló blokk a szankcionált államok laza, a gyakorlatban decentralizált hálózatával áll szemben; másfelől pedig ez a konfliktus nem egy bipoláris rendszerben, hanem egy unipoláris rendszer hanyatlása során bontakozott ki, ráadásul a hegemónnal azonos súlyú pólusképző hatalom nem vesz részt nyíltan a konfliktusban; végül bipoláris rendszer az Egyesült Államok és Kína közötti éles szakítás esetén alakulhatna ki.

⁷ Vö. Kosztur András: A geopolitikai univerzum törékenysége. *Kommentár*, 2024/2. és Amerikai peresztrojka. *Kommentár*, 2022/4.

2. Az előző hidegháborúval szemben a globális Dél a nemzetközi kapcsolatok alanyává vált, egyre több regionális közép- és nagyhatalommal. Ezek felemelkedése nemcsak a hidegháborús konfliktus bipolárisra alakulását, de egy új unipoláris rendszer kialakulását is akadályozza. Olyan semleges közeg jött létre, amelynek az akaratával és érdekeivel minden hatalom számolni kényszerül, ezáltal multipoláris, azaz többpólusú rendszer bontakozhat majd ki.
3. A multipolaritás kialakulása azonban nem jelenti szükségszerűen a regionalitás visszatérését: a globalizáció és a globális politikai tér is minden valószínűség szerint fennmaradnak (hacsak egy élesebb hidegháború vagy egy világháború nem szakítja két vagy több részre a geopolitikai univerzumot, hiszen Kína és az Egyesült Államok ellentétes irányú gravitációs ereje semlegesek többségét egyik vagy másik irányba rántathatná el). A többpólusú világ vezető hatalmai továbbra is globális játékosok lesznek, akiknek ugyan a befolyása vélhetően saját régiójukban lesz a legerősebb, azonban azon messze túlmutat majd s olykor egészen meglepő hálózatokat és szövetségeket eredményezhet. A *de facto* nyugati G7 helyett pedig a G20 vagy akár az Eurázsia és a globális Dél vezető hatalmait tömörítő BRICS-csoport válhat a világ vezető hatalmainak fórumává.
4. A globális politikai tér súlypontja azonban fokozatosan Euráziába helyeződik át az euroatlanti térségből. Ha tulajdonképpen fél évezreden át – az idővel az Egyesült Államokkal kiegészülő – nyugat-európai hatalmak egymás közötti harcai határozták meg a világpolitikai folyamatok alakulását, amelybe más hatalmak (Japán, Oroszország, Oszmán Birodalom) csak időlegesen és érintőlegesen tudtak beleszólni, akkor a következő évtizedekben az eurázsiai hatalmak egymás közötti viszonya válik majd egyre meghatározóbbá. Az Egyesült Államok peremvidéki befolyási övezete egyre inkább laza és folyamatosan változó szövetségi rendszerekké módosul, akik számára az amerikaiak szövetsége taktikai eszköz és nem stratégiai szükségszerűség lesz. ■

Irodalomjegyzék

- Békés Márton: A világrendszer váltás. A többpólusú világrend forogatókönyve. *Kommentár*, 2022/4.
- Zbigniew Brzezinski: *A nagy sakkjátsza. Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai* [1997] ford. Hruba József, Európa, Bp. 1999.
- Niall Ferguson: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek* [2011] ford. Gebula Judit, Scolar, Bp. 2016.
- Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* [1996] ford. Pusztai Dóra–Gátsity Mila–Gecsényi Györgyi, Európa, Bp. 2015.
- Henry Kissinger: *Világrend* [2014] ford. Kállai Tibor–Pataky Éva, Antall József Tudásközpont, Bp. 2015.
- Marlene Laruelle: *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*. Woodrow Wilson Center Press–Johns Hopkins University Press, Washington–Baltimore, 2012.
- Molnár Tamás: *Amerikanológia. Győzhet-e a planetáris modell?* [1991] ford. S. Király Béla, MMA, Bp. 2022.
- Molnár Tamás: *Európa zárójelben* [1990] ford. S. Király Béla–Betlen János, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, Bp. 2022.
- Oroszország és Európa. *Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. szerk. Ljubov Siselina–Gazdag Ferenc, ford. Bazsó Márton, Zrínyi, Bp. 2004.
- Schmidt Mária: *Korszakhatáron*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, Bp. 2022.
- Carl Schmitt: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des jus publicum Europaeum* [1950] Duncker & Humblot, Berlin, 1988.
- Oswald Spengler: *Válságok árnyékában*. ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó, Noran Libro, Bp. 2013.
- Világrendszer váltók. Regionális nagy- és középhatalmak felemelkedése. *Trend*, 2023/2.